

CZÖVEK ISTVÁN

Egy kettétört karrier Oroszországban

P. A. Suvalov a berlini kongresszuson

Az I. Miklós által reprezentált önkényuralmi rendszer egyértelmű hiányosságai a krími háború kudarcában öltöttek testet, mely után egyre nyilvánvalóbbá vált a mielőbbi átalakulás szükségessége. A reformokkal toldozgatott Oroszország azonban továbbra sem lehetett versenyképes Európa dinamikusan fejlődő többi nagyhatalmával, annak ellenére, hogy ennek objektív feltételei potenciálisan adottak voltak. Az akadályok azonban csak részben bizonyultak objektívnek, ugyanis személyes okokra is hivatkozhatunk, amikor a sikertelenség forrását kutatjuk, és így jutunk el Miklós fia, II. Sándor cár egyéniségéhez, aki nem volt alkalmas arra, hogy ezt az átalakulást irányítsa, távlatokban gondolkozzon és a szálakat a kezében tartsa, mindez ugyanis meghaladta erejét. A kortársak egybehangzó véleménye szerint II. Sándor átlagos képességű, jólelkű, emberszerető monarcha volt, de hiányzott belőle a felvilágosult személetmód, melyet helyenként a szabadosság pótolta nála, és nem rendelkezett a nagy államok sorsát felelősséggel irányítani tudók széles látókörével sem. Ezeket a megállapításokat többen is papírra vetették, többek között a cárnő udvarhölgyeként feltétlenül lojális A. F. Tyutcseva,¹ a híres költődiplomata lánya, P. A. Valujev² belügyminiszter, P. A. Suvalov³ rendőrfőnök, de hasonlóan nyilatkozott róla például F. I. Tyutcsev⁴ is. Közismert tény volt, hogy a cár nem szerette környezetében az okos embereket, igyekezett őket kerülni. „Ha egy értelmes emberrel beszélget – írja róla Tyutcsev –, olyan az ábrázata, mint a huzatban álló reumásnak.” Sokan úgy vélték, hogy az uralkodó nem volt tisztában még az általa bevezetett reformok fontosságával sem. Ezt a meggyőződést sugallja például D. A. Miljutyin⁵ hadügyminiszter naplója is, aki egyébként húsz éven át töltötte be ezt a posztot a kormányban, ami példátlan karriernek nevezhető.

1. A. F. Tyutcseva: Pri dvore dvuh imperatorov Vip.II. M., 1929. 31.

2. Dnyevnyik P. A. Valujeva minisztra vnutrennyih gyei (1861-1876) v 2-h tomah. Izd. A N SzSzSzR M., 1962. 343.

3. Zapiszka gr. P. A. Suvalova. Krasznij Archiv. vol. lix. 1933. t. 4. M. 1933. 98. Bevezető tanulmányt P. A. Suvalov feljegyzéseihez V. M. Hvosztov írt.

4. I. Sz. Akszakov: Biografija F. I. Tyutcseva. M. 1866.

5. Dnyevnyik D. A. Miljutyina 1873-187 tom. I-II. M. 1947.; 1876-1877. tom I-II.M. 1949.; 1878-1880. tom. I-II. M. 1950.

Liberális nézeteit – melyek a mérsékelt irányzathoz húztak – a cár elnézte neki jól sikerült hadseregreformja miatt, amely többek között ékesszólóan bizonyította azt is: a tehetséges emberek előtérbe állítása megmentené Oroszországot a további kudarcoktól. II. Sándor azonban nem látott ilyen messzire. Ő apja államát tekintette mintának, s az övéhez hasonló korlátlan hatalmat kívánt újra megszervezni a reformok bevezetésével együtt, s ennek anakronisztikus voltát észre sem vette. Sőt azt sem látta, hogy az abszolutisztikus elemek erősítésével saját magát akadályozza a tisztánlátásban. Az ismert szlavofil ideológus, K. Sz. Akszakov ki is fejtette neki: „A kormány éppen mindenhatósága miatt nem tudja az igazságot és a tisztességes magatartást kicsikarni az emberekből, hiszen a közvélemény szabadsága nélkül ez lehetetlen is. Mindenki hazudik a másinak, tudnak is erről az emberek, mégis folytatják, és nem lehet előre látni, hová vezet mindez. Minden baj forrása kormányzati rendszerünk, mely elnyomja az erkölcsi és a vélemény-szabadságot.”⁶ Ebből a kinyilatkoztatásból kitűnik, hogy Akszakov nem tartozhatott II. Sándor kedvencei közé. Mint minden középszerű, de hatalommal rendelkező ember, csak azokat kedvelte, akik látszatra elismerték nagyságát, ennek hangot is adtak, s akik tehetségüket az ő tekintélyének gyarapítása szolgálatába állították. Ezek számára tág teret engedett a politikai élet irányításában is, de szerencséjére nem egy Araksejevet, Raszputyint vagy Katkovot fogott ki, hanem egy P. A. Suvalov nevű grófot, aki miután elnyerte a rendőrminiszteri tárcát, rátermettsége és ambíciói révén egy időre Oroszország sorsának tényleges irányítója lett. Szinte korlátlan hatalma miatt főként az udvari körök néztek rá ferde szemmel, s a trónörökös, a későbbi III. Sándor – Tyutsev egyik epigrammáját idézve naplójában – IV. Péternek nevezte Suvalovot, aki valóban koronás főket is megszégyenítő koncepciózussággal igyekezett ellenfeleit háttérbe szorítani, s ennek csaknem áldozatául esett Miljutyin is, akivel végül is Suvalov kudarcot vallott. Így aztán a cásra pazarolta minden tehetségét, akit örök rettegésben tartott a rá leselkedő számtalan összeesküvés, merénylet és egyéb barátságtalan cselekedet naprakész lajstromozásával. A szinte betegesen rettegő cárt ezzel aztán tényleg sikerült egy időre egyedül az ő oltalmában bízó, időnként az akaratát is az övé alá rendelő egyéniséggé tennie. Egy tényezőt azonban kihagyott számításából a dolgát valóban tehetségesen végző rendőrminiszter, nevezetesen, hogy a cár hiúsága és makacssága legalább olyan meghatározói jellemének, mint félelme az orvul rá leselkedő haláltól. Suvalov egyre tovább haladt a sikamlós úton, és a biztonság kérdésein túl az uralkodó magánügyeibe is kezdett beavatkozni, mellyel túlfeszítette a húrt. Egy jellemző esetet⁷ később ő maga mesélt el, melynek lényege, hogy Emsben sétálgatva egy fényképész kirakatában meglátott egy II. Sándort hölgykoszorú közepén ábrázoló csoportképet, melynek tagjai – Dolgorukaja hercegnő és barátnői, Hendrikova és Sebeko kisasszonyok – iránt a cár különös figyelmet tanúsított. (A cárnak a gyengébb nem iránti fokozott érdeklődése egyébként senki számára nem

6. *V. I. Ado*: Berlinszkij kongressz 1878. g. i pomesicse -burzsoaznoje obszctvennoje mnenyje Rosszii Akadem. nauk SzSzsZR. Isztovicseszkiye Zapiszki Izd. Akadem. nauk SzSzsZR. 1961.

7. *A. A. Plovcov*: Iz dnyevnyika (1877-1878 g.) Krasznoj Archiv 1929. t. 2. 191.

volt titok.) Suvalov bement az üzletbe, megvette az összes képet, valamint a negatívot is, és megsemmisítette őket, kijelentve, hogy véleménye szerint ez az egyetlen helyes megoldás. A cár másképpen gondolta, és Rilejével megüzente Suvalovnak, hogy ehhez nem volt joga. Suvalov visszüzente (!) a cárnak, hogy véleménye szerint „neki mint orosz cárnak nem volt joga ahhoz, hogy ilyen fényképet készíttessen magáról”. II. Sándor rendkívül felháborodott a gróf szemtelen magatartásán,⁸ s amikor az a hír is eljutott a füléhez, hogy IV. Péterként emlegetik, és többet foglalkoznak Suvalovval, mint vele, betelt a pohár. Minden átmenet nélkül közölte vele, hogy úgy emlékszik, egyszer említette a gróf, milyen irigylésre méltónak tartja a londoni követ helyzetét, s ő most úgy döntött, szolgálataiért megjutalmazza, s kinevezi erre a posztra. A kábult Suvalov hirtelen válaszolni sem tudott, megköszönte az őt ért rendkívüli megtiszteltetést, s távozott. Később magához térve azonban nem válogatott a kifejezésekben, s egy alkalommal például högytársaságban kijelentette, hogy a cár idióta (sic!), és teljesen alkalmatlanná vált arra, hogy államügyeket intézzon.⁹ A pletyka – főként nőtársaságban – gyorsan terjed, s ezzel aztán véget is ért Suvalov belpolitikai karrierje az 1874-es esztendőben. Ezek után egy számára teljesen idegen területen kellett volna bizonyítania: a diplomácia nehezen és csak hosszú idő alatt elsajátítható mestersége terén, mely a 19. század hetvenes éveiben hallatlanul nehéz feladatnak ígérkezett.

1875-ben a bosznia-hercegovinai felkeléssel kezdődő keleti válság ugyanis homlokegyenest ellenkező elképzeléseket szült Angliában, Suvalov új „munkahelyén”, mint Oroszországban az Ottomán Birodalom jövő sorsával kapcsolatban, de valamennyi európai nagyhatalom dédelgetett ez ügyben ábrándokat, Suvalov pedig minden diplomáciai rutin nélkül csöppent az egymásra is acsarkodó államok külpolitikájának kusza szövevényébe, így néha általános derűtséget is kiváltó cselekedetei eleinte nemigen befolyásolták az angol diplomácia olajozottan forgó kerékét.

A válság kirobbanásától kezdve egyébként is nehéz volt Angliában diplomatának lenni, hiszen a szigetország a balkáni kérdésben szinte mindenkit ellenségének tekintett. Az angol klubok ifjúsága például Suvalov, Bayet és Münster (az orosz, osztrák és német követek) nevéből gonosz szójátékot is fabrikált, kissé „angolosítva” neveiket, így ejtette őket: Shovel-off (= ledobni a lapátról), Beast (= barom) és Monster (= szörnyeteg), majd összekapcsolva egy angolul egész jól hangzó jelszót kapott, mely durván fordítva így hangzik: „Dobjuk le a lapátról a barmot és a szörnyeteget!”

Ezen apró kellemetlenségek azonban nem zavarták a sokkal keményebb szójátékokra is érzéketlen fülű ex-rendőrminisztert, aki arra vigyázott, hogy túl nagy ostobaságot ne kövessen el, mert jól látta, Péterváron nem haboznának a leváltásával kapcsolatban egy percig sem. Amíg Oroszország ragaszkodot hivatalosan is deklarált németbarát kurzusához, addig Suvalov tevékenysége sem állt reflektorfényben. Az események azonban az ő kezére dolgoztak, a válság fokozódásával

8. Voszpominanyija Borisza Nyikolajevicsa Csicsserina Kooperativnoje izdatyelsztvo „Szever” M., 1934. 94.

9. Uo.

Anglia szerepe egyre fontosabb tényező lett a keleti kérdés rendezésében, s ezzel együtt növekedett Suvalov ázsiója is. Az orosz–török háború idején például, az angol flotta ideges cirklálása a hadszíntér közvetlen közelében karnyújtásnyira hozta az angol–orosz összecsapás lehetőségét, s ebben a szituációban a diplomáciára – tehát Suvalovra – hárult a feladat: tartsa sakkban az ellenfelet. Ezt sikerrel oldotta meg az orosz diplomata, bár kétségtelen, nem egyéni ötelei révén. Eljött azonban rövidesen az az időszak is, amikor minden tehetségét latba kellett vetnie, hogy a felszínen maradjon, meg is tette, mégis alámerült a történelem süllyesztőjében. Ez az esemény pedig a berlini kongresszuson következett be.

Az orosz–török háborút lezáró San-Stefanói béke megkötése után ugyanis Európa diplomáciai gépezete meglódult, azzal a kevéssé leplezett szándékkal, hogy Oroszország győzelmi babérait egyenként csipkedje le homlokáról, pontosabban fogalmazva, hogy az eddig „Európa beteg emberének” nevezett Törökország halálos ágyánál az örökség – véleményük szerint – nekik járó részét végre megkaparintsák. Ebben a kérdésben a legmohóbbaknak Anglia és az Osztrák–Magyar Monarchia bizonyultak. Suvalov ekkor tárgyalásokat kezdett Salisburyvel, és Nagy-Bulgária megteremtésének lehetőségét feladva jóval a kongresszus megnyitása előtt, május 30-án megegyezést írt alá a két nagyhatalom képviselője, melynek értelmében Bulgária kettéosztása fejében Anglia támogatni fogja a San-Stefanói béke rendkívüli orosz étvágyra valló egyéb pontjainak realizálását.¹⁰ Suvalov büszkén tért haza Pétervárra a cári jóváhagyásért, melyet meg is kapott. Mindenki tudta azonban, hogy ezzel még semmi sem oldódott meg, a kongresszus még előre jól látható nehézségeket is tartogat, nem is beszélve azokról, melyeket előre még sejteni sem lehet. A cár újabb kelepécét állított Suvalovnak, őt szándékozott az „oroszlánbarlangba” küldeni – ha már ennyire belejött a diplomatáskodásba –, ott mutassa meg, mennyit ér. Suvalov igyekezett közömbösnek mutatkozni, bár jó érzékkel látta meg a rá leselkedő veszélyt. De a sors újra megtagadta tőle a vezéri tisztséget, mivel a betegen fekvő, agg kancellár, Gorcsakov váratlanul bejelentette II. Sándornak, hogy ő kívánja vezetni a Berlinbe utazó orosz delegációt. A cár hiába próbálta meg visszatartani a fizikailag és szellemileg is elerőtlenedett agg kancellárt tervétől, az hajthatatlannak bizonyult, így Suvalov megszabadult az elsődleges felelősség nyomasztó súlyától.

A kongresszuson részt vevő orosz delegáció egyik szakértője, D. G. Anucsin altábornagy a helyszínen vezetett naplójában¹¹ döbbenten állapítja meg, mennyire alkalmatlan volt Gorcsakov a rábízott feladat elvégzésére, s ijedten idézte a kancellár szavait, amelyek szerint Oroszország jövője újra az ő kezében van. Ez az „Oroszországra szégyent hozó roncs”,¹² ahogy Anucsin Gorcsakovot nevezte, tényleg alkalmatlannak bizonyult arra, hogy vezesse ezt a hallatlan energiát igénylő diplomáciai hadműveletet. Így igen jelentős volt a másodhegedús Suvalov szerepe, aki ugyancsak elfáradt a tapasztalt ellenfelekkel folytatott szellemi párviadatokban,

10. Zapiszka Suvalova 95.

11. *A. Sz. Anucsina: Berlinszkij Kongressz 1878 goda* Sz Pb. 1912. 22.

12. Uo. 19.

de a Gorcsakov elleni titkos háborúskodásban is. Gorcsakov ugyanis, jórészt irigységből, Suvalov háta mögött a cárnak kedvezőtlen információkat tartalmazó leveleket küldözgetett a grófról, s II. Sándor úgy érezte, végre valóban fölé kerekedett egykori „patrónusának”.

Suvalov is igyekezett menteni, ami menthető, és visszaemlékezéseit papírra vetve egészen odáig ment, hogy a berlini kongresszus Oroszországra nézve valóban kedvezőtlen kimenetelért kizárólag Gorcsakovot tette felelőssé,¹³ mondván, hogy a két kancellár közismert rivalizálása ezúttal Bismarck győzelmét hozta, aki megtudván, hogy Gorcsakov lesz mégis az orosz delegáció vezetője, állítólag így kiáltott fel: „Nem engedem meg Gorcsakov hercegnek, hogy másodszor is a nyakamba másszon, és piederstálnak használjon.”¹⁴ (Ez utalás volt a francia – porosz háború alatti orosz magatartásra, mellyel Gorcsakov elérte a párizsi béke Fekete-tengerre vonatkozó, Oroszországra nézve kedvezőtlen pontjának revízióját Bismarck kicsikart segítségével.)

Suvalov apellált még Gorcsakov Bismarck iránti antipátiájára is, mely közismert tény volt.¹⁵ Ha valaki például csak úgy említette előtte német kollégáját, hogy „a kancellár”, magából kikelve kiabálta, hogy ez a titulus ilyen formájában egyedül őt illeti meg az öreg kontinensen.

Mindezek ellenére azonban Bismarckot nem ilyen kicsinyes érdekek vezérelték a kongresszuson, hanem az, hogy ekkor már végérvényesen eldöntötte, az Osztrák – Magyar Monarchiával fogja szorosabbra fűzni a barátság szálait, nem pedig a meggyengült, kimerült Oroszországgal.¹⁶ A két állam balkáni rivalizálása tudvalevőleg a keleti kérdés egyik meghatározó tényezője volt. Ugyanakkor nyíltan nem kívánt szakítani Oroszországgal sem, ezért kijelentette, hogy ő itt „a tisztességes alkusz” szerepét játssza, a kongresszuson elnököl, de a vitás kérdéseket intézzék el egymás között az érdekeltek. Egy alkalommal azonban kivételt tett – s éppen Oroszország javára.

Az eset a következő volt: A kongresszus már harmadik hete folyt, amikor bombaként robbant az angol *Globe* című lap leleplezése Anglia és Oroszország előzetes megállapodásáról.¹⁷ Anglia közvéleménye felbolydult, Salisbury helyzete megingott, s Beaconsfielddel együtt közölték Suvalovval, hogy a megállapodással ellentétben nem támogatják Batumi Oroszországhoz való csatolásának igényét. Suvalov emlékeztette őket arra, milyen súlyos következményekkel járhat a megállapodásuk megszegése, mire Salisbury kilátásba helyezte lemondását, mondván, utódját semmiféle kötelezettség nem fogja terhelni, de kijelentését nem vonja vissza. Suvalov ekkor Bismarckhoz fordult, akinek több mint két órás tanácskozás után sikerült csak rendbehozni az ügyet, de Anglia ettől kezdve nyíltan ellenséges álláspontot foglalt el Oroszországgal szemben minden vitás kérdésben. Bismarck

13. Dnyevnyik D. A. Miliutyina 1878-1880 t. I-II. 78.

14. Zapiszka Suvalova 100.

15. A. Sz. Anucsina: i. m. 14., továbbá Zapiszka Suvalova 100.

16. A. Sz. Anucsina: i. m. 14., továbbá Zapiszka Suvalova 99.

17. A. Sz. Anucsina: i. m. 17.

ezzel Oroszországot egy elkerülhetetlennek látszó háborús konfliktustól mentette meg, tehát nem sok szemrehányás érte a német kancellárt az orosz diplomaták részéről. Suvalov egyébként úgy látta, Bismarcknak az a baja, hogy belefáradt az oroszok iránti barátságba. „A keleti válság kezdetétől igyekeztünk őt érdekeink védelmezőjéül használni, túlságosan sűrűn emlékeztetve neki tett szolgálatainkra. Pszichológiai szempontból ez súlyos hiba volt. Őt hívtuk közvetítőként minden olyan esetben, ha az Osztrák–Magyar Monarchia ki akart válni a Szövetségből [ti. az 1873-ban a három császár szövetsége néven létrejött koalícióból]. Egyszóval túl gyakran vettük igénybe. Sőt, továbbmegyek. Az a véleményem, hogy hasznot húzhattunk volna Németországhoz fűződő baráti kapcsolatainkból ezúttal, ha Gorcsakov herceget – alappal vagy alap nélkül – nem gyanúsíthatnánk a Franciaországgal való kacérkodással, mellyel Bismarck mozgását szeretné kissé fékezni.”¹⁸

Gorcsakov szereplése a berlini kongresszuson egyébként nem volt híján a helyzetkomikumnak sem, s ez néha kellemetlen szituációt teremtett az orosz diplomáciai testület számára.¹⁹ Gorcsakov például teljesen titokban tartotta tárgyalásai eredményét. Bismarck kénytelen volt Suvalovtól érdeklődni, mikorra várható döntés az ázsiai határok kérdésében Anglia és Oroszország között, mely az utolsó vitatott pont volt. Kijelentette, hogy már igen szeretne a forró berlini nyár elől Kissingenbe menekülni, s ha nem születik 24 órán belül megállapodás, el is megy, az elnöklés jogát pedig átruházza valaki másra. Salisbury viszont elszörnyülködve hallotta, hogy a két diplomata, Gorcsakov és Beaconsfield együtt tárgyalja a kérdést. „De kedves grófom, lord Beaconsfield nem folytathat ilyen tárgyalásokat, hiszen soha nem látta Kisázsia térképét! – Magamban azt gondoltam – írja Suvalov –, hogy a mi megbízottunk is hasonló helyzetben van.”²⁰ Ennek ellenére néhány órán belül megállapodás született, s megkezdődhetett az utolsó ülés, melynek ünnepélyes külsőségei bizonyították: háború és béke kérdése függ a tanácskozástól Európában. Hallgassuk tovább Suvalov visszaemlékezését: „Az elnök [ti. Bismarck] leültette egymás mellé a két diplomatát, és felkérte őket, tárják a nyilvánosság elé megállapodásuk lényegét. Mindketten leültek, s kitergették speciálisan ez alkalomra készített térképeiket. Mi csoportokba verődtünk a hátuk mögött. A herceg beszélni kezdett, s én rögtön tudtam, itt botrány lesz – írja Suvalov. – Gorcsakov herceg térképén ugyanis mindössze egyetlen határvonal volt, a San-Stefanói békéé, s ő méltóságteljesen kijelentette, hogy a mylord ezt már elfogadta. Ez utóbbi viszont a herceg minden szavára lakonikusan csak ennyit válaszolt: nem ... nem ... és mutatta a saját térképén azt a vonalat, melyben véleménye szerint megállapodtak. Mélységes megdöbbenésemre ez az a vonal volt – minden kacskaringójával –, melyet a legvégső esetre tartogattunk, az a határ, ameddig szükség szerint elmehettünk. Mindkét diplomata tagadta a másik állítását. A vita élesedni kezdett. Meg sem hallgatva egymást, mindegyikük a maga térképére koncentrálna magyarázott. Hirtelen Gorcsakov felállt, megszorította a karomat, és ezt mondta: Itt árulás történt. Náluk van a főhadiszállásunk térképe. Az ülés

18. Zapiszka Suvalova 94. és 104.

19. Uo. 100.

20. Uo. 101.

után megtudtam, hogy előző esete Gorcsakov herceg kért egy Kisázsia-térképet. Mivel más nem volt kéznél, elküldték neki azt a titkos térképet, melyen a két lerajzolt határ szerepel. Ő megmutatta ezt lord Beaconsfieldnek, és kölcsönadta neki néhány órára, hogy tanulmányozzák Salisburyvel a San-Stefanói határt módosító vonalat. Ők úgy vélték, ez nekik is megfelel, és ezt rajzolták át saját térképükre. Ezzel magyarázható a feltételezett áruulás.”²¹

A térképekkel valóban megtörtént az eset, ezt többen is feljegyezték, bár nem mindenki Gorcsakovot tartotta ebben vétkesnek. A lényegen egyébként a személyek nem változtattak, nevezetesen, hogy Suvalov és Salisbury tárgyalásai hozták meg végül a kívánt döntést, mely a két vonal között húzóódó határt állapított meg. Másnap aláírták a megállapodás végleges szövegét, mely alaposan megnyírbálta a San-Stefanói béke pontjait. Suvalov karrierje véget ért. A cár ezekkel a szavakkal fogadta: „Tudom, a kongresszus minden nehézsége rátok hárult, és hogy mindent megtettetek, amit csak tudtatok, de ismerjétek el, hogy a kongresszus eredményei igen szomorúak ránk nézve.”²² Suvalov keserűen jegyzi meg: „Én mindig előre láttam azt az ellenségeskedést, melyet a fanatikus ..., tudatlan tömegben kiválthat a megegyezés néhány pontja, de csodálkoztam azon, hogy a kormány, ahelyett, hogy igyekezett volna kihasználni az elért eredményeket – melyek egyébként igen jelentősek voltak –, az elégedetlenkedők uszályába került, és tulajdonképpen ő lett a vezérük. Ez hiba volt. Oroszország haragudott, és elégedetlensége, mely főként Németország ellen irányult, komoly nehézségeket jelentett a megállapodás végrehajtásának következő stádiumába.”²³

Suvalov keserűen vette tudomásul, hogy „bűnbaknak” használták és tönkretették. A szlavofilek pedig, élükön I. Sz. Akszakovval azonnal rátámadtak a kongresszuson résztvevő küldöttekre, s kijelentették: „Az orosz diplomaták részéről áruulás történt a berlini kongresszuson”,²⁴ hiszen önként lemondtak a háborúban elért eredményekről, míg a kongresszus határozatait „Oroszország káromlásának” nevezte híres beszédében Akszakov, akit ezért ugyan száműztek, de minden valószínűség szerint kiürült volna Oroszország európai része, ha minden elégedetlenkedő vagy Akszakovval egyetértő orosz az Uralon túlra kellett volna költözzön. A lapok nagyrésze is hasonló hangnemet használt, a konzervatív nemesi körök egyik vezető orgánuma, a *Grazsdanyin* például „berlini kapitulációról” írt²⁵, de sokan adtak hangot azon véleményüknek is, miszerint a franciák sedani veresége az orosz–török háborút lezáró berlini kongresszushoz képest diadalmenetnek tűnik.

A cárt ingerelték, idegesítették a közvélemény kirohanásai, s nehezen igazodott el az udvari körök intrikáiban is, melyek kihasználva a helyzetet, a hatalomból való remélt részesedés céljából minden követ megmozgattak. D. A. Miljutyin, Suvalov bukása után a cár első bizalmasa, így regisztrálja mindezt naplójában:

21. Uo.

22. Uo. 93-94.

23. Uo.

24. *V. I. Ado*: i. m. 107.; *Miljutyin*: i. m. 82.; *A. Sz. Anucsina*: i. m. 18.

25. *Grazsdanyin*, 1878. júl. 4.

„A cár elégedetlen az eredményekkel, és úgy érzi, hogy megalázták, megsértették.”²⁶ Mivel ezen az érzésen nem tudott felülkerekedni, egyre inkább kiengedte a kezéből a gyeplőt, Oroszország pedig egyre mélyebbre süllyedt a válságban.

A leveleket cenzúrázó hivatalok is rengeteg munkát kaptak, hiszen a levelekben is sűrűsödtek a kemény szavak, melyek közül álljon itt egy orosz arisztokrata csöppet sem konzervatív helyzetelemzése, mely eléggé furcsán hangzik az ő szájából, de melynek megállapításaival a legmesszebb menőkig egyet kell értenünk. „A társadalom egészére jellemző bomlási folyamat rövidesen olyan méreteket fog ölteni, hogy nyilvánosan is megmutatkozik majd. Az isten arra fogja ítélni a »szabadságot« más országokba exportáló koronás főket, hogy reszkessenek előtte!”²⁷

S írták mindezt 1878-ban Oroszországban, jóval az első forradalom előtt, nemesi körökben, olyan államszervezet keretei között, mely egy-egy politikus, kiemelkedő egyéniség karrierjét tönkre tudta ugyan tenni, vagy képes volt arra, hogy érdemén felül jutalmazza az arra kevésbé érdemeseket, de tehetetlenül állt szemben a társadalom elégedetlenségének egyre nyilvánvalóbb jeleivel, és akaratlanul is olyan szituációkat idézett elő, mely állandó körforgásával a mélybe rántotta az egész önmagával meghasonlott abszolutisztikus rendszert.

26. *Miljutyin*: i. m. 82.

27. CGAOR SzSzSzR f. 1. No 109. op. No. 4. jegy. hrany. 486. 6-7.